

A Monthly e Magazine

ISSN:2583-2212

March 2024 Vol.4(3),1216-1218

Popular Article

ઉનાળાની ઋતુમાં ભેંસોમાં પ્રજનન ક્ષમતાની જાળવણી

ડૉ. મિત જી. દેસાઈ^૧, ડૉ. કેતન એ. દેસાઈ^૨ અને ડૉ. ગૌતમ જી. સોલંકી^૧

^૧ વેટરીનરી સર્જન વીએસપીસીએ હોસ્પિટલ, વડોદરા, ગુજરાત

^૨ વેટરીનરી ડૉક્ટર, જેડીએમ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, વડોદરા, ગુજરાત

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10896550>

ગુજરાત રાજ્ય પૃથ્વીના ઉત્તર ગોળાર્ધમાં સમશીતોષ્ણ અને ઉષ્ણ કટિબંધમાં વહેંચાયેલું છે, અને રાજ્યના મધ્યમાંથી કર્કવૃત્ત પસાર થાય છે. રાજ્યમાં વર્ષમાં સ્પષ્ટ ત્રણ ઋતુ જોવા મળે છે. શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસુ, ઉનાળા દરમિયાન સૂર્યના કર્કવૃત્ત તરફ આવતા, પ્રકાશના કલાકો વધે છે. પૃથ્વી ઉપર તેના સીધા કિરણો પડતાં વાતાવરણમાં ગરમીનું પ્રમાણ વધે છે, અને ભેજનું પ્રમાણ ઘટે છે. આની સીધી અસર માનવજીવન તથા પ્રાણીજીવન પર પડે છે. ભેંસોમાં આ અસર ફળદ્રુપતામાં ઘટાડાના સ્વરૂપે જોવા મળે છે.

ભેંસોમાં સામાન્યતઃ વિચાણ ચોમાસુ શરૂ થતાં (જુલાઈ-ઓગષ્ટ-સપ્ટેમ્બર) થાય છે. વિચાણ બાદ મેલી પડવી તેમજ ગર્ભાશયમાંથી લાલ બગાડ લગભગ ૧૦ થી ૧૫ દિવસ સુધી પડવો સામાન્ય છે. ત્યારબાદ પશુપાલકોનું ધ્યાન ભેંસોમાં દૂધ ઉત્પાદન તરફ જતું રહે છે, પરંતુ વિચાણ બાદના શરૂઆતના ૫૦ થી ૬૦ દિવસમાં જો પૌષ્ટિક આહાર આપવામાં આવે તો ગર્ભાશયનું સંકોચન વ્યવસ્થિત થાય અને વેતરમાં આવવાની પ્રક્રિયા સામાન્યતઃ થાય, યોગ્ય સમયે ફેળવવામાં આવે તો ફલીનીકરણ શક્ય બને, ગર્ભધારણ થાય અને લગભગ ૧૩ થી ૧૪ મહિનાના ગાળામાં ફરી વિચાણ થાય.

શિયાળામાં આબોહવા ઠંડી, તાપમાન ઓછું અને પ્રકાશના કલાકો ઓછા હોય ત્યારે ભેંસોમાં સામાન્ય ઋતુચક્ર (૨૦-૨૧ દિવસ) અને તીવ્રતા સાથે ઋતુકાળ જોવા મળે છે, અને તેના સંવર્ધન માટેનો આ યોગ્ય સમય હોય છે.

જો ભેંસોમાં વિચાણ મોડું થાય એટલે કે લગભગ શિયાળામાં થાય તો તેઓમાં વિચાણ બાદ ગર્ભાશયનું પુનઃ યોગ્ય સ્થિતિમાં આવવું, દૂધ ઉત્પાદનમાં શક્તિ વપરાવવી અને યોગ્ય પૌષ્ટિક આહાર મેળવી પુનઃ યોગ્ય શારીરિક શક્તિ મેળવવા જે સમયગાળો પસાર થાય તે દરમિયાન ઉનાળો શરૂ થઈ જાય.

ઉનાળામાં ગરમ આબોહવા, પ્રકાશના વધારે કલાકો, ઉંચું ઉષ્ણતામાન અને સૂકા વાતાવરણ જેવા કારણોની અસર ભેંસોના આહાર લેવા પર પડે છે. આની સીધી અસર દેખીતા દૂધ ઉત્પાદન પર અને નહિ દેખાતાં ચિત્તોમાં સંવર્ધન પર પડે છે. ઉનાળામાં ઋતુચક્રનો સમયગાળો લાંબો (૨૨-૨૪ દિવસ), ઋતુકાળનો ગાળો ઓછો (૧૬-૧૮ કલાક) અને તેની તીવ્રતા ઓછી જોવા મળે છે. આને કારણે ભેંસ વેતરમાં ક્યારે આવી તે ખ્યાલ આવતો નથી. તથા બે ઋતુકાળ વચ્ચેનો ગાળો લંબાઈ જાય છે. આપણે ખોટી ધારણામાં રહીએ છીએ કે ભેંસ વેતરમાં પાછી ફરી નથી તેથી ગાભણ હશે. ઋતુકાળનો ગાળો ઓછો અને તેની તીવ્રતા ઓછી હોવાથી ભેંસ ક્યારે વેતરમાં આવી અને તેને ફેળવવાનો યોગ્ય સમય ચૂકી જવાથી પણ ગર્ભધારણની શક્યતા ઓછી થઈ જાય છે. તદ્દઉપરાંત ઉનાળાની આડ અસર ગર્ભવિકાસના શરૂઆતના તબક્કામાં પણ જોવા મળે છે. જેમાં ભૂણ નાશ પામે અથવા તો ગર્ભપાત થઈ જાય છે. ગાય ભેંસની ફળદ્રુપતામાં ઘટાડો જોવા મળે છે.

પાડામાં પણ ઉનાળાની પ્રતિકુળ અસર જોવા મળે છે. આ અસર શુક્રાણુઓની ગતિશીલતા, તેની જીવંત શક્તિ, અસામાન્ય શુક્રાણુસંખ્યા તથા શુક્રાણુઓની કુલ સંખ્યા અને વિર્યની અન્ય લાક્ષણિકતાઓ ઉપર જોવા મળે છે.

ઘણી વખત આપણે સામાન્યતઃ કહીએ છીએ કે ભેંસો ઉનાળામાં વેતરમાં ઓછી જોવા મળે છે. પરંતુ તેના જનનાંગો-બીજાશય, ગર્ભાશય, કમળ, યોનિ વગેરેની તપાસ કરતાં તેમાં ઋતુચક્રના ફેરફારો જોવા મળતા જ હોય છે, જેમકે બીજાશયમાંથી બીજ છૂટું પડવું, યોનિસ્ત્રાવ/લાળી જોવા મળવી વગેરે એટલે જો ભેંસોની વૈજ્ઞાનિક રીતે તપાસ કરાવતા રહીએ અને તેના આધારે વેતરના ચિત્તોની સઘન તપાસ રાખીએ તો ઉનાળા દરમ્યાન પણ ભેંસ વેતરમાં આવે ત્યારે જાણી શકાય અને તેને યોગ્ય સમયે ફેળવી શકાય.

વેતરમાં આવવાના ચિત્તોમાં તબેલા કે ફાર્મમાં રાખેલ અને વેતરમાં આવેલી ભેંસ શાંતિથી ઉભી હોય જેથી બીજા જાનવર તેના પર ઠેકી શકે, વેતરમાં આવેલ ભેંસ બીજા જાનવર પર ઠેકે, વેતરમાં આવેલ જાનવરો લગભગ એકબીજા સાથે ભેગા ઉભા રહેલા જોવા મળે, વેતરમાં આવેલ જાનવર બિનઆરામદાયક પરિસ્થિતિમાં જોવા મળે, બીજા જાનવરો જ્યારે બેઠા હોય ત્યારે વેતરમાં આવેલ જાનવર ઉભુ જ હોય, ચરાવવા માટે લઈ જઈએ ત્યારે પણ પ્રતિકુળ સંજોગોમાં હોય તેમ વર્તે, યોનિમાર્ગ સુઝેલો જોવા મળે, દૂધમાં ડબકાઈ જાય, આરડે, વેતરમાં આવેલ જાનવર બીજા જાનવરની યોનિના ભાગે સૂંઘે અથવા તે ભાગ ચાટે અથવા બીજા જાનવરની પૂંઠના ભાગે મોઢુ રાખી ઉભું હે, પૂંઠડી વારંવાર વિઝ્યા કરે તથા વારંવાર પેશાબ કરે વગેરે... વગેરે....

આ ઉપરાંત ભેંસોમાં ઉનાળાના પ્રતિકુળ સંજોગોમાં પ્રજનન ક્ષમતા જાળવી રાખવા માટે નીચેના ઉપાયો કરી શકાય :

૧. ભેંસોના તબેલા કે ફાર્મની આસપાસ વૃક્ષો હોય તે ફાયદાકારક છે માટે સઘન વૃક્ષારોપણ કરવું જેથી ફાર્મના વાતાવરણનું ઉષ્ણતામાન ઓછું રહે.

૨. ફાર્મની આસપાસના વિસ્તારમાં પાણીનો છંટકાવ કરવો, જેથી દિવસ દરમિયાનના ઉષ્ણતામાનના વધવાથી બાષ્પિભવનના કારણે તાપમાન નીચું રહે.
૩. દિવસ દરમિયાન જ્યારે તાપમાન વધારે હોય ત્યારે ભેંસોને ચરવા ન લઈ જવી પરંતુ ફાર્મમાં જ રાખવી. બને ત્યાં સુધી ચરવા માટે અથવા ખુલ્લામાં લઈ જતા હોઈએ તો ઉનાળા દરમિયાન વહેલી સવારે કે મોડી સાંજે લઈ જવી જ્યારે વાતાવરણની ગરમી ઓછી હોય.
૪. પીવા માટે પાણી ઘૂટથી મળી રહે તેની વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી દિવસ દરમિયાન શારીરિક ઉષ્ણતામાન જળવાઈ રહે.
૫. ઉનાળા દરમિયાન ઘાસચારો અને દાણ આપવાનો સમય પણ બદલીને વહેલી સવારે અને મોડી સાંજે કરી દેવો કે જ્યારે વાતાવરણની ગરમી ઓછી હોય.
૬. બને ત્યાં સુધી લીલો ઘાસચારો વધારે આપવો અને પોષણયુક્ત આહાર આપવો કે જેથી શારીરિક શક્તિ જળવાઈ રહે અને પ્રજનનતંત્ર પર કોઈ પ્રતિકૂળ અસર ન પડે તેમજ ઋતુકાળ અને ઋતુચક્ર નિયમિત જોવા મળે.
૭. ફાર્મમાં હવાની અવર જવર સામાન્ય હોય અને ગરમ હવા ન આવે તે માટે ખસની ટટ્ટી, પંખા અથવા તો પાણીના કુવારાની વ્યવસ્થા થઈ શકે તો કરવી જેથી વાતાવરણના ઉંચા ઉષ્ણતામાનની ભેંસોના શરીર પર પ્રતિકૂળ અસર પડે આવી વ્યવસ્થા ન થઈ શકે તો ભેંસ ઉપર દિવસમાં ત્રણ-ચાર વખત પાણી નાંખવું.
૮. જો ફાર્મ ઉપર ભેંસોને કુદરતી સમાગમથી ફેળવતા હોઈએ તો પાડાની દેખરેખ પણ ઉપર મુજબ જ રાખવી જોઈએ. જો ભેંસોને કૃત્રિમ બીજદાનથી ફેળવતા હોઈએ તો અનુકૂળ વાતાવરણ માં એકઠું કરેલ અને થીજાવેલ વિર્ય વાપરવું સલાહ ભરેલું છે.

આમ ઉપર જણાવેલ થોડા સામાન્ય મુદ્દાઓનો ખ્યાલ રાખીએ તો આપણે ઉનાળાના પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પણ ભેંસોમાં પ્રજનન ક્ષમતા જાળવી રાખી શકીએ.

